

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ
ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ
HISTORICAL SCIENCES

Зарипбек кызы А., Молдоканова К.И.

КААДА-САЛТ – УЛУУ МУРАС

Зарипбек кызы А., Молдоканова К.И.

ТРАДИЦИИ – ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ

Zaripbek kyzy A., K.I. Moldokanova

TRADITIONS ARE A GREAT HERITAGE

УДК: 37.035.6

Бул макалада ар бир улуттун өзүнө гана тиешелүү болгон ата мурас болуп калган каада-салты боло тургандыгына, анын бала тарбиялоодо мааниси, колдонулуп келгендиги жөнүндөгү ой айтылат. Кыргыз эл макалдарында, акындардын чыгармаларында анын берилиши, жакшы санаттарга балдарды көндүм алдыруудагы ролу жөнүндө сөз болот. «Манас» эпосундагы бала жаңы төрөлгөндө сүйүнчүлөө, оозандыруу, ат коюу жөнүндө мисалдар берилди. Бата берүү салты, анын максаты, жакшы үмүт, тилектеринин улуттук салттар менен байланышуусу боюнча да мисалдар менен көрсөтүлөт. Ошондой эле балага жентек той берүү, анын өткөрүлүшүнө да токтолдук. Бешик той, баланы бешикке бөлөөнүн жол-жобосу, бул энелер тарабынан аткарыла тургандыгы берилди. Бала төрөлгөндөн кийин кырк күн болгондо кыркын чыгаруу салты жөнүндө, аны аткаруу жолдоруу, чачын алуу ким тарабынан жүргүзүлөрү жөнүндө айтылып, анын мааниси боюнча да маалымат берилди. Ошентип, кыргыз салттарынан бала төрөлгөндөгү кээ бир салттары, анын ролу жөнүндө сөз болду.

Негизги сөздөр: бата, ата-эне, бешик, наристе, тушоо кесүү, үй-бүлө, каада-салт, мурас.

В этой статье говорится что в каждой нации есть традиции, которые связаны только с ними, передающиеся от поколения к поколению. И эти традиции играют большую роль в воспитании ребенка. В кыргызских пословицах, в произведениях детских поэтов можно найти смысловой посыл. Например в эпосе «Манас» с появлением на свет ребенка «сүйүнчү», «оозандыруу» и «ат коюу». Традиция благословения «бата берүү» – его цель – это хорошие надежды, с пожеланиями передающиеся вместе с традицией, приводят примеры. А также хотим упомянуть о мероприятии «жентек той», который проводится в честь рождения ребенка. «Бешик той» – укачивание ребенка в бешик-калыбель и другие обряды проводят женщины, у которых уже есть дети. С появлением на свет ребенка после 40 дней проводят обряд «кыркын чыгаруу» о его проведении и кто должен сбрить волосы ребенку, как все это

делается значение всей этой традиции – об этом мы дали информацию в своей статье. И так, мы поговорили о кыргызских традициях и обрядах, которые проводятся при рождении ребенка и его роли.

Ключевые слова: напутствие, родители, колыбель, дитя, перерезание пуп, семья, обычай-традиции, наследство.

This article says that in every nation there are traditions that are associated only with them, handed down from generation to generation. And these traditions play a big role in raising a child. In Kyrgyz proverbs, in the works of children's poets, one can find a meaningful message. For example, in the epic «Manas» with the birth of the child «сүйүнчү», «оозандыруу» and «at koyuu». The tradition of the baht-ber blessing – his goal – these are good hopes, with wishes passed along with tradition, give examples. And also we want to mention the event "Zhentek that", which is held in honor of the birth of a child. "Beshik of that" - the rolling of a child into a beshik-kalybel and other rites is performed by women who already have children. With the birth of a child after 40 days, a ritual «KirkynChygaruu» is held about his conduct and who should shave the hair of the child, how all this makes the meaning of this whole tradition - we gave this information in our article. And so, we talked about Kyrgyz traditions and rituals that are held at birth and its role.

Key words: farewell, parents, cradle, child, cutting fetters, family, customs, traditions, inheritance.

Адамзаттын тарыхынын кайсы гана мезгили болбосун бала тарбиялоо маселеси эң башкы маселе болуп келгени талашсыз. Ар бир адам өз баласын жакшы адам кылып тарбиялагысы келет. Байыртадан ата-бабаларыбыз айтылган ар бир сөзүн балага ар тараптуу тарбия берүүгө багыттаган. Канча кылымдар бою жашаган, каныбызга сиңип, каада-салтыбызга чөгөрүлгөн, дат баспаган алтын сындуу тарбиялык жагдайлар көзгө көрүнбөгөн, көңүлгө сезилбегендей көнүмүш адатка айланып калган. Элдик педагогиканын табылгалары, өзгөчө көлөмү жагынан чоң, көр-

көмдүүлүгү көңүлгө орногон ондогон дастандар менен чакан, бирок мазмуну терең макал-лакап, табышмактарда, жаңылмачтарда, санат-насыят ырларында чагылдырылып, узак мезгилдүү жолду басып, өчпөс болуп калыптанган.

Ал эми байыртан элибиздин турмуштук практикасынан жаралган каада-салттар, үрп-адаттар нечен муундардын элегинен өтүп, улам жаңы турмуштук жагдайларга ылайык байып, өнүгүп олтуруп, өрнөктүү жашоонун мыйзамына, таасын эрежесине айланган. Ошентип тарбиялоого байланышкан түшүнүктөр педагогикалык билимдин алгачкы түйүндөрү илим дегендин өзүнчө өмүр сүрүшүнөн кабар жок мезгилде эле пайда болгон. Эгерде илимий педагогикалык акыл-ой түздөн-түз педагогдорго арналса, ал эми элдик педагогика бөбөктөрдөн баштап өбөктөгөн карыяларга чейин бардык жарандарга тиешелүү, бардыгына түшүнүктүү билим, өрнөктүү тажрыйба болуп келди. Анын мазмуну жалпы журттун максат-мүдөөлөрүн өтөп келет жана ортоктош. Ошондуктан элдик педагогика эчен кылымдар бою бүтүн улуттун оюна айбат, боюна кайрат берип, анын рухун асылдандырып, белгилүү өлчөмдө улуттук идеологиянын милдетин да өтөп келген.

Карынын сөзүн капка сал,

Улуунун сөзүн угуп ал.

Адептүү алкыш алат,

Адепсиз каргыш алат.

Кыргызда элдик салттардын жакшы, алдыңкы үлгүлөрү аркылуу жашоо мыйзамы иштелип чыгып, аны менен тарбия берилип, адамдык жакшы сапаттарды, касиеттерди, өнөктөрдү бекемдеп, ак пейил, чынчыл, күйүмдүү, сыйчыл, баамчыл, туруктуу, бир сөздүү, оор басырыктуу болууга үйрөтүшкөн. Бала тарбиялоого жоопкерчилик менен карап, олуттуу караган түптүү эл экендиги элдик накыл кептерден байкалып турат. Тарбия берүүнүн башкы булагы-адабият. Ал аркылуу элдин тарыхы, каада-салттары, үрп-адаттары, өнөр – маданияты берилет. “Эгер бир жылдык пайданы көздөп, түшүм алгың келсе- эгин эк, эгер он жылдык пайданы көргүң келсе- дарак тик, а эгер жүз жылдык пайда көргүң келсе – бала тарбияла» деп айтылат. Кылымдан кылымга, доордон доорго кыргыз эли тарбиялоонун мыкты үлгүлөрүн жаратып, сактап, аны улам кийинки муундарга калтырып, таалим берип, уюткулуу тарбия көрөңгөсүнөн таасир алып, өз элинин мыкты адамы болуп, ата салтын, эне адебин, үлгүсүн улантып келген элибиз азыркы учурда жаңы кылымга келди. М: Улууга кичүүнүн саламдашуусу, жол бошотуп, төргө отургузуп, сый мамиле жасоо, ата-энеге, жакын адамдарга, ал тургай бейтааныш адамдарга ызаат, урмат көрсөтүүсүнөн баштап жашообуздун ар бир көз ирмеминде жашап, наристе баладан карыяга чейинки, ар түр-

дүү жаш курактагы адамдардын өзүнө тиешелүү адат болгон эрежеси бар. Бул салттар биздин муунга ата-бабадан мурас болуп калган байлыгыбыз. Ал эми адабий чыгармаларыбыздын бардыгында баланы тарбиялоого байланышкан салттар жашайт. Кыргыз элинин оозеки көркөм чыгармаларында, анын ичинен макал-лакабында элдин жүрүм-туруму, ой-кыялы, үрп-адаты, салт-санаасы, кубанычы, өкүнүчү, келечекке калтырган үлгү-насаат сабагы бар. Сөздүн баркын-наркын, келип чыгышын, айтылыш жайын билген кыргыз эли таамай айтылган курч сөздөр, так, терең ойлор менен адам жашоосунан алынган макалдар улам кийинки муунга калып, таалим-тарбия мектеби болуп келди. Макал-лакаптардан баштап улуу «Манас» эпосуна чейин элибиздин каада-салты чагылдырылат. «Карынын кебин капка сакта», «Кары келсе ашка, жаш келсе ишке», «Карысы бардын ырысы бар», «Карыя билгенин айтат, жаш көргөнүн айтат» деген макалдар карынын сөзүн угуп, сыйлоого жаштарды тарбияласа, кары өзүнүн насилине сактоого багытталат. «Байлыгын күнүмдүк, билим түбөлүк», «Өнөр түгөнбөс азык, жоголбос байлык», «Жердин жарыгы-күн, элдин жарыгы – билим», «Күчүнө ишенбе, акылыңа ишен», «Билимдүү билсе да сурайт, билимсиз билбесе да сурабайт» деген сыяктуу макалдар өнөргө, билимге тарбиялайт. Башкача айтканда, элдик педагогикалык табылгалар көркөм чыгармалардын бардык жанрларында көлөмү чакан, бирок мазмуну терең макал-ылакаптарда, санат-насыят ырларында ар тараптуу тарбия берүүгө багытталып, калыптанган. Эл акындары ар бир сөздү бул эрежени сактап, өз чыгармаларында чагылдырышат.

М.: Жеңижок акын:

«Сөз кадырын биле албайт,

Өзүнөн акыл чыкпаган.

Кеп маанисин биле албайт,

Башына акыл жукпаган» - деп кепке кулак салуу, акыл табуу адатына тарбияласа, Токтогул «Санат» ырында:

«Көпкөн жигит көп сүйлөйт,

Чечен жигит эп сүйлөйт»

«Азамат болсоң, боз балдар,

Ачык айтып, ак сүйлө,

Орундуу кепти талашып,

Онтобой сөздү бат сүйлө», - дейт.

Сүйлөө маданияты элибизде жогору бааланып келгенин бир топ чыгармалардан көрөбүз. Ал эми элдик педагогиканы элдик оозеки чыгармачылыктан, эл тарыхынан, каада-салттарынан, ырым-жырым, үрп-адаттардан ажыратып кароого мүмкүн эмес. Адам жашоосундагы ар бир жакшы көрүнүштөргө ыңгайлуу салттарды, ырым-жырымдарды калк өнүктүрөт. Ар бир бала өз ата салтын улап, аны байытуу,

руху таза, айкөлдүк, боорукерлик, күйүмдүүлүк, патриоттук сыяктуу жакшы сапаттарды өзүнө калыптандырууга милдеттүү. Кыргыз элинин көп кылымдарды баскан салттарынын көбү балалуу болуу, бала тарбиялоо, багып өстүрүү, адам катарына кошуу маселесине байланышкан.

М.: Бала жаңы төрөлгөндө сүйүнчүлөө салтынан баштап көптөгөн салттар балага арналган.

М.: «Манас» эпосунда Акбалтанын Жакыпка сүйүнчүлөшү, сүйүнчү алышы сыяктуу салттар чыгармаларда көп кездешет. Балага ат коюу, жентек той, тушоо тою ж.б. салттар да көркөм адабиятта негизги орунду ээлейт. Атайын карын май бузуп, баланы оозандыруу, элге ооз тийгизүү салты, куттук айтуу жөрөлгөсүн да белгилей кетсек болот. Жаңы төрөлгөн баланы илгерки түшүнүк боюнча сары май менен оозантышкан. Анда ага акыл-эстүү, майлуу, сүттүү, ырыс-кешиктүү, ата-энесине, эли-жерине күйүмдүү болсун дешип жакшы тилектерди тилешкен. Эл арасында оозантуу учурунда төмөнкүдөй жакшы каалоо-тилектер айтылган:

Бисиммилахи-р-Рахмани-р-Рахим,
Оозуңа май салып турган умайым.

Алтын куйрук ашагын.
Алтымыш аша жашагын.

Жети куйрук ашагын.
Жетимиш аша жашагын.

Кызыл тилден таңдайлуу бол,

Ырыскыдан маңдайлуу бол! [1;438] - деп
Ымыркайды сары май менен оозандырышкан.

Ал эми «Манас» эпосунда:

Сандык толо май деди,

Салган кошо бал деди.

Эки-үч карын май алып,

Эми оозуна сал деди.

Үч карын май алганы,

Үч кайтара салганы.

Үч карындын майларын,

Үч саатка койбой жалмады [2;61-6] - деп

Манасты үч карын май менен оозандырышканы айтылат. Көчмөн элдерде баатыр болуучу балдарды гана эмес, жаңы төрөлгөн наристелерди сары май менен оозандыруу салты бүгүнкү күндө да кеңири колдонулуп жүрөт. Ат коюу жөрөлгөсү «Манас» эпосунда жана башка чыгармаларда да берилген. Ымыркай бала жаңы төрөлгөндө азан чакырып ат коюлат. Бул кыргыз элинин улуу салты. Балага айыл аксакалы же молдо азан чакырып, ат койгон. Элибизде адамдын аты анын келечегин, тагдырын айкындайт деп айтылат. Бирок кыргыздар балага ат койгондо көзүнө эң биринчи эмне көрүнсө ошону коюп коюшса, кийинчерээк жакшы тилек, жакшы үмүт менен уккулуктуу ысымдарды тандоого көбүрөөк басым жасалып келет. Ат коюу азаны жөн эле

айтылбастан ыр түрүндө болгон:

Аллоху акбар, Аллоху акбар!

Алпейим дайым сактаар.

Теңирим адам берди,

Ааламга адам келди.

Айыл, калаа сүйүнчү!

Арыштаар кадам келди.

Азан айтып атын коем.

Уул болуп жоодон сактасын,

Эненин ак сүтүн актасын!

Оомийин [1; 441-6]

Азан чакырып ат койгон адам жөн эле баланын атын коюп койбой, айланага жар салып, бата берген.

Манас эпосунда ат коюу элестүү сүрөттөлөт:

Берген болсоң уруксат,

Мен коеюн атын, – деп

Дубана сүйлөп калганы

– Ат коюнуз акыр, – деп

Адамдын баары чуу этти.

Аты болсун Манас деп,

Алла Таала сактасын

Ар балаадан калас деп,

Бата кылды баарысы,

Жашы менен карысы.

Эпосто айтылгандай азан чакырып, ат коюлгандан соң, төрөлгөн балага жентек той берилет. Жентек – бул жарык дүйнөгө келген наристеге кубанышып, ата-энесине жакын санаалаштары, тууган-уруктары, жоро-жолдоштору мал, кийим, тамак-аш алып келишет. Жентектеп келгендер баланы көрүп, көрүндүк беришет. Жентек үчүн атайын карын майды бузуп, тойго келгендерге ооз тийгизилет. «Манас» эпосунда Манас төрөлгөндө көп эл чакырылып, чоң той берилет. Тойдо кыргыз элинин улуттук оюндары болуп, байге сайылып, мал союлуп, элдин эсинде калат:

Баш байгеге саярым

Беш жүз кызыл нарым бар,

Эки төөгө жүктөгөн

Эмдей алтын зарым бар.

Беш жүз жылкы, бир миң кой

Баш байгеде дагы бар [1; 443-б.]

Баланы төрөлгөнүнө он күнчө болуп калганда бешикке бөлөнөт. Муну «бешик той» деп аташат. Айылдын кадырман ак байбичелери бешикти арча менен аластап, жакшы тилектерди айтышып, чүкөлөрдү, балка, балта баштаган буюмдарды бешиктин ичине салып, «Оңбу? Солбу?» деген суроолорду кайра-кайра беришип, айланасында олтургандар «оң, оң» деген жооптор айтылган. Бул жооптор наристенин келечеги кең, жолу ачык, оңболсун ал эми, балта, чот сыяктуу буюмдардын салынышы бала чоңойгондо эмгекти сүйгөн адам болсун деген маанини түшүндүргөн.

Наристеге кырк күн болгондо кыркы чыгарылып, «карын чачы» таякелери тарабынан алынып, чачын катып коюшкан. Чач алган таяке балага энчи берет. Баланы туз кошулган кырк кашык сууга тилек айтышып жуундурушкан. Туз кошкондун себеби, денеси чың болсун деген. Бөбөк каз-каз туруп алгачкы кадам таштай баштаганда тушоосу кесилген.

Бала төрөлгөндөн бир жашка чыкканга чейин эле ага арналган бир топ жөрөлгөлөр бар экендиги баарыбызга маалым. Мына ошентип, тарбиялоого байланыштуу элдин тарыхы, салт-санаасы, үрп-адаттары оозеки адабияттарында жана нуска сөздөрүндө камтылган. Андыктан аларды кастарлап күтө билүү, ыйык таберик катары сактоо милдетибиз болуп, улуттук адеп-ахлагыбыздын, ар-намысыбыздын башаты болуп кала берет.

Адабияттар:

1. Искандаров Т.И., Асханов В.И. «Здоровый образ жизни: восточные традиции и современность». - Т., 1989.
2. Жеңижок. «Ырлар». - Ф., 1982.
3. Сыдыкбеков Т. «Табылга». - Б., 1991.
4. «Манас» 1-китеп (Орозбаков). - Ф., 1978.
5. Касымбеков Т. «Сынган кылыч». - Ф., 1971.
6. Алимбеков А. «Кыргыз этнопедагогикасы». - Б., 1996.
7. Акматалиев А. «Баба салты, эне адеби». - Б., 1993.
8. Тентимишов М. «Атың жакшы Ысыккөл». - Б., 1992.
9. Ч. Айтматов. II томдук. - Ф., 1982.
10. Максутов Т. Мырсабеков А. Улуттук педагогиканын негиздери. - Ош, 1996.
11. Максутов Т. Байымбетов М. «Манас» эпосу элдик тарбиянын кенчи. - Б., 1999.
12. Кыргыз адабиятынын тарыхы 1-том. - Б., 2004.

Рецензент: к.пед.н., доцент Миңбаева К.Б.